

Balynska O. M. Codification of culture and law: interaction and inter-definition

The article deals with the mechanism of forming social and cultural codes and their reproduction in law; law is considered as a social and cultural code. In this context law is revealed as a means of reproduction and a normative system of regulating specific social and cultural reality, as one way of establishing membership of a social subject to a certain community. Cultural and legal codes are acquiring the value of a regulatory system of adjustment and adaptation to the specific environment; they carry out a selective function, guiding the selection of a certain type of conduct that corresponds to the established standards.

The cultural codes must acquire the status of symbolic meaning to be included in law, and thus they must be defined as meaningful rules of conduct for the environment and demonstrate effective social practice of their application. The society provides this status to «coded» standards as a result of recognition of their social values. They are so-called common types of behavior that are equally manifested under the same conditions: people should be able to anticipate the actions and deeds of other members of society in typical situations, because well-organized society may become chaotic without this. The cultural codification can be considered as a social need, and the cultural code is a socially meaningful normative institutional formation, in which the main values and achievements gained by the people or the nation are fixed. The state through law fixes these codes, making them a mechanism for transferring the entire cultural heritage, giving them total recognition, implementing them in relationships among people, reflecting the quality status of the whole society. Thus law becomes a mirror of the culture.

The process of law-making can be considered encoding, and interpretation of law – decoding. Moreover, the interpretation of law can be not only verbal, but also behavioral; the decoding of law can include all forms of realization of law (implementation, use, compliance and application).

Key words: code, social and cultural code, culture, law.

Стаття надійшла 11 листопада 2015 р.

УДК 340.12

Т. З. Гарасимів

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЯХ

Комплексно проаналізовано проблему філософемі девіантної поведінки в сучасних суспільних реаліях, розглянуто людину як феномен права, простежено причини й чинники девіантної правосвідомості й поведінки. Акцентовано на філософемі девіантної поведінки з огляду на умови сьогодення. Крім цього, здійснено проєкцію на зв'язок філософських ідей із практичним сьогоденням.

Ключові слова: девіантна поведінка, суспільство, особистість, суспільні реалії, девіація, злочинність, філософема, суспільний фактор.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. Охарактеризувалася соціальними процесами, що поставили під сумнів чимало цінностей та ідеалів людства, примусили зневіритись у пануванні розуму і порядку, в прогресі людської культури й цивілізації. Завершення страшною за масштабами Другої світової війни не принесло людству бажаного спокою і добробуту. А для одного із переможців – колишнього Радянського Союзу – післявоєнна історія завершилася крахом («у мирний час»). Після Освенцима важко зберегти віру в людяність і загальнолюдські цінності. Освенцим як символ безлюдності розділює історію на «до» і «після». І «після» виявилось неможливим жити так, як «до».

Стан дослідження. Девіантність, а також теоретичні обґрунтування девіантної поведінки вивчали Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уїлсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уїткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен.

Російські учені А. Александров, Г. Аванесов, Л. Божович, С. Беличева, І. Кон, Л. Виготський, Я. Гилінський, Є. Змановська, В. Кудрявцев, А. Личко, Ю. Клейберг, А. Макаренко, В. Менделевич, Б. Урванцев, М. Ярошевський, Г. Сафіна та ін. також обирали для досліджень цю тему.

Та, попри чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню людської поведінки та різноманітних її виявів, зокрема девіантної поведінки, недостатньо висвітлено, на нашу думку, філософему девіантної поведінки.

Мета статті – комплексно дослідити проблему девіантної поведінки в сучасних суспільних реаліях.

Виклад основних положень. Зростає економічна, технологічна і соціальна нерівність між розвинутими країнами та тими, що розвиваються, прірва між багатою Північчю та бідним Півднем, між країнами «золотого мільярда» і всіма іншими, між «включеними» («inclusive») і «виключеними» («exclusive»). «Країни сучасного світу можна розділити на дві групи. Держави, що входять в одну з них, беруть участь у світовій економіці і в результаті мають доступ до глобального ринку капіталу та передових технологій. До другої групи належать ті, хто, не приєднуючись до процесу глобалізації, не лише приречений на відстале існування у відносній бідності, а й ризикує зазнати абсолютного краху» [1, с. 30]. Очевидно, такі суперечності є одним із вирішальних чинників, що визначатимуть долі народів у ХХІ столітті. «Буде відбуватися подальша стратифікація країн: ми не лише будемо їх розділяти на багаті та бідні, але будуть

виокремлюватися надто багаті та надто бідні, і розрив у рівнях матеріального життя між усіма категоріями країн буде нарощуватися досить загрозливим чином» [2, с. 362].

Через глобальну екологічну кризу і наявність засобів масового ураження, достатніх для багаторазового знищення всього живого на Землі, людство опинилося на межі виживання. Вперше став технічно можливим омнецид – самогубство людства як біологічного виду. Саме тому «не окремих диваків-мислителів, а людство загалом починають турбувати похмурі картини майбутнього як своєрідні варіанти Апокаліпсису» [3, с. 451]. Людський розум і наука, що його втілює, за всіх успіхів не виправдали довіру як інструмент ненасильницького вирішення соціальних суперечностей і конфліктів, збереження і зміцнення «порядку» в суспільстві. А щодо порядку, у всякому випадку стосовно звичного порядку західного, цивілізованого світу, усе доволі невтішно [4].

Країни західного світу, незалежно від рівня економічного розвитку і суспільно-політичного устрою, зазнають потрясінь від більш або менш значних рухів і катаклізмів. У глибинах західної цивілізації, заснованої так чи інакше на християнських цінностях, заповідях і світопорядку (не важливо, чи це католицизм, протестантизм, чи ж православ'я), визрівають сили, «ворожі» цьому світопорядку і його моральності. «Жарке літо 1968-го», «сексуальна революція», лівий і правий екстремізм, тероризм, фундаменталізм, антиглобалізм, націоналізм, неофашизм ... Постійно формуються нові субкультури, протестні стосовно поки що панівної в суспільстві культури: наркотична, делінквентна, сектантська, кримінальна, включаючи організовану злочинність. Остання «вже контролює не лише життя і діяльність окремих країн, а й деякі кроки світового співтовариства загалом» [3, с. 16]. У другій половині ХХ століття спостерігалися дві основні світові тенденції злочинності: її абсолютне і відносне зростання та відставання соціального контролю від зростання злочинності. Водночас, по-перше, «інтенсивне зростання злочинності – не сама хвороба суспільства, а лише показовий симптом його більш глибоких соціальних хвороб» [3, с. 45], по-друге, неефективність звичних форм соціального контролю характерна стосовно не лише злочинності, але й всіх інших форм девіантності – збройних конфліктів, наркоманії, пияцтва та алкоголізму, корупції, тероризму, проституції, підліткової делінквентності тощо [5, с. 37–40].

Цілком ймовірно, що зруйнували ілюзії та міфи стосовно «порядку» і можливості соціального контролю такі невтішні реалії ХХ століття: 1) дві світові війни; 2) сотні локальних воєн; 3) «холодна

війна»; 4) гітлерівські та ленінсько-сталінські концтабори; 5) геноцид, голокост, екстремізм, тероризм, фашизм тощо. Кількість злочинів, що вчинені державами (їх керівниками або, точніше, «хрещеними батьками»), перевищила стократ одиничні злочини. Ось лише декілька цифр стосовно тих країн, чії лідери – «спонсори вбивств» (N. Kressel), принесли в жертву людські життя: СРСР (1917–1987 рр.) – 61,9 млн. осіб; комуністичний Китай (1949–1987 рр.) – 35,2 млн. осіб; Німеччина (1934–1945 рр.) – 20,9 млн. осіб; націоналістичний Китай (1928–1949 рр.) – 10,1 млн. осіб; Японія (1936–1945 рр.) – 5,9 млн. осіб; Камбоджа (1975–1978 рр.) – понад 2 млн. осіб; В'єтнам (1945–1987 рр.) – 1,7 млн. осіб; Пакистан (1971 р.) – 1,5 млн. осіб; Югославія (1944–1987 рр.) – 1,07 млн. осіб [6, с. 252–253].

Початок довгоочікуваного XXI ст. (і третього тисячоліття – Millennium'a) не приніс заспокоєння. Американська трагедія 11 вересня 2001 р. стала такою ж знаковою подією нового століття, як Освенцим – минулого.

Відтак фундаментальні зміни соціальної реальності («людство вже вичерпало той потенціал свого розвитку, який воно отримало під час завершення попереднього етапу антропогенезу... Можливості порядку, що існував тисячоліття, вже вичерпані» [7, с. 13, 22]) призвели до зміни або розуміння необхідності зміни парадигми (системи наукових уявлень) суспільних наук. Сучасні концепції, зокрема постмодернізм, у соціології, кримінології, девіантології (соціології девіантності й соціального контролю) підтверджують: соціальна «реальність є девіантною», а тому «необхідно цікавитися власне девіантністю, а не раціональністю» [8, с. 246], «феномен девіації – інтегральне майбутнє суспільства» [9, с. 8], «девіантність – майбутнє сучасності» [10, с. 3]. Саме тому «необхідно відмовитися від надії, що пов'язана з ілюзією контролю» [11, с. 12], «інститути, покликані виправляти поведінку, насправді виробляють відхилення... тюрми не стільки «знову призвичаюють» людей до суспільства, скільки роблять із них професійних злочинців» [12, с. 63], «спроби сконструювати штучний порядок відповідно до ідеальної мети приречені на провал» [13, с. 193], а «основа закону є ні що інше, як беззаконня» [14, с. 15].

Руйнує ілюзії і міфи епохи Просвітництва, засновані на вірі в розум, так і міфи та ілюзії Модерну, засновані на вірі в демократію, свободу та прогрес, постмодернізм. Стверджуючи, що концепції девіантності і соціального контролю необґрунтовані, С. Sumner пише некролог девіантології [15]. На жаль, постмодернізм, як і інші сучасні теорії, обмежується, як правило, критикою.

Вважаємо, що реалістично-скептичний постмодернізм як реакція на ілюзії значною мірою наївного Просвітництва та оптимістичного модернізму є також одностороннім. Очевидна проблемна ситуація: неадекватність (незбіг, невідповідність) соціальних реалій (девіацій, девіантності суспільства), реакції суспільства на них (соціальний контроль) і наукового їх осмислення (девіантологічних теорій).

Напевно, структурні й динамічні зміни соціальних девіацій, недооцінка «норм» і «відхилень», низька ефективність соціального контролю, як і незадоволеність наявними соціологічними концепціями девіантності, спонукають не відмовлятися від дослідження соціальних девіацій, а вивчати їх глибше та конструктивніше. Глобальна «девіантизація» сучасних суспільств – ще один додатковий аргумент на користь радикальної зміни девіантологічних парадигм.

Сучасне «суспільство ризику», як його назвав У. Бек [16], «катастрофічне суспільство» вимагає адекватного опису та пояснення. Зміна наукових парадигм – це нормальний процес розвитку науки, а не її руйнування чи смерть, що заслуговує некрологу і реквієму. Однак в умовах «нової непрозорості» (Ю. Хабермас) складно хоча б зрозуміти, «що не можеш зрозуміти того, чого не розумієш» (Н. Луман).

Окрім того, девіантність і розвиток девіантологічної теорії в нашій країні мають свої особливості:

а) багато десятиліть радянської влади проблеми соціальних девіацій – злочинність, наркоманія, самогубства, проституція тощо – ретельно замовчувалися. Злочинність постійно «скорочувалась», з пияцтвом «боролось», а самогубства, наркоманія, проституція були «невластиві радянському народові» і про них доволі нечасто згадували лише в рубриках «їх звичаї» (маючи на увазі «капіталістичні» країни);

б) ідеологічно допустимі офіційні пояснення девіантних виявів зводилися до «пережитків капіталізму» і «впливу капіталістичного оточення» (не йдеться про ті винятки, «відхилення» від офіціозу, що стали проникати в тогочасну науку, починаючи з хрущовської «відлиги»);

в) політика ізоляціонізму в колишньому СРСР, «залізна завіса», надзвичайно жорстка цензура, «боротьба з буржуазною ідеологією» і «псевдонауками» призвели до ізоляціонізму в науці, ігнорування міжнародних наукових зв'язків та можливостей доступу до зарубіжної літератури. Тогочасні суспільні науки, зокрема соціологія, кримінологія, наркологія, сексологія, суїцидологія фактично зникли зі світового наукового процесу;

г) як наслідок, соціологія девіантності і соціального контролю, що розпочала формуватися в колишньому СРСР на початку 70-х років минулого століття, представлена незначною кількістю імен і праць порівняно з іншими країнами.

Так, лише наприкінці 80-х років була опублікована лише одна монографія [17] (щоправда, двома виданнями) і один навчальний посібник [18], присвячені соціології девіантності.

У суспільстві нашого часу простежуємо невинне зростання різноманітних девіацій. Це – наслідок глибоких соціальних змін і тривалих кризових процесів у економічній, фінансовій, соціальній та політичній сферах.

Організована злочинність, корупція, алкоголізм і наркоманія – це форми девіантності, посилені кризою, що призупиняють її подолання. Нинішня Україна, де зосереджена багатоманітність девіантогенних факторів, може слугувати полігоном дослідження виявів соціальних девіацій. Існує об'єктивне соціальне замовлення, не завжди усвідомлене і артикульоване, на здійснення вітчизняних девіантологічних досліджень явища девіантності у філософсько-правовому аспекті, що охоплюється філософемою девіантності поведінки.

Очевидно, йдеться про творення нової, «неординарної» теоретичної бази, на основі якої можливо було б «зрозуміти незрозуміле». Але таке завдання здатні виконати лише вчені, із «чистим» розумом, незасміченим багажем пережитого і переживаного, тобто новатори в науці, генератори цікавих ідей і нетрадиційних гіпотез. Ми спробували підвести деякі підсумки становлення і розвитку девіантології, насамперед вітчизняної. Лише осмисливши досягнуте, можемо говорити про поступ у напрямі вирізнення нових парадигм, обґрунтування нових концепцій.

Аналізуючи вельми складний феномен поведінки особистості – девіантність, необхідно пам'ятати слова двох великих фізиків минулого століття: «Кожне висловлене мною судження необхідно розуміти не як твердження, а як запитання» (Н. Бор) [19, с. 195] і «Віра в те, що існує лише одна істина і що вона вже пізнана, видається мені головною причиною всіх негараздів на Землі» (М. Борн) [20, с. 55].

У контексті вивчення філософєми девіантної поведінки зауважимо, що у закордонній і вітчизняній літературі неоднозначно живаються близькі за значенням терміни, що намагаються визначити предмет, який нас цікавить: «девіантну (відхилену) поведінку», «девіації (відхилення)», «девіантність». А ще можна натрапити і на «патологію», і «поведінку, що відхиляється» [21], і «асоціально» або «антисоціально поведінку».

У психології цей набір термінів доповнюється «депривацією», «перверсією» тощо. Водночас немає більш або менш загально-прийнятних визначень цих понять.

Це зрозуміло з огляду на такі обставини:

1) дослідження філософсько-правових аспектів девіантності особистості – порівняно новий напрям науки, понятійний апарат якої розвивається. Так, D. Downes і P. Rock зазначають, що дослідження девіантності активно розвивається лише в останньому десятилітті, причому результати виявляються доволі суперечливими, дискусійними. Лише у 90-ті рр. XX ст., на їхню думку, вивчення девіантності розпочинає набувати рис і форм «нормальної науки» [22];

2) навіть у давніх науках суперечка про поняття та їх визначення часто триває століттями;

3) надзвичайна складність соціальних явищ, їх мінливість, багатогранність не полегшують завдання «ухвалити» відповідний зріз сторони, момент соціальної реальності та зафіксувати його у визначенні;

4) жодне визначення безперечно не може бути «єдино правильним» і «остаточним».

Попри те, досліджуючи певну проблему, варто узгодити (принаймні, у межах конкретної роботи) значення понять, визначень, що охоплюються виокремленим предметом. Відтак коротко охарактеризуємо термінологію, якою послуговуємося.

Упродовж певного часу найпоширенішим у девіантології був термін «девіантна поведінка» (*deviant behavior*). Девіантна, або з відхиленням (від лат. *deviatio* – відхилення), поведінка завжди була пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширених у суспільстві або його групах цінностям, правилам (нормам) і стереотипам поведінки, очікуванням, установкам. Це може бути не лише порушення формальних (правових) або неформальних (мораль, звичаї, традиції, мода) норм, а й «девіантний» спосіб життя, «девіантний» стиль поведінки, що не відповідає прийнятним у конкретному суспільстві, середовищі, групі.

Напрацювання більш або менш стійкого та однотипного визначення девіантної поведінки насамперед ускладнюють такі чинники: а) численні прояви девіантної поведінки; б) залежність оцінки поведінки як «нормальної» або ж такої, що «відхиляється», від цінностей, норм, очікувань (експектації) суспільства, групи, субкультури; в) змінність оцінок з часом; г) конфлікт оцінок різних груп, в які входять люди; г) суб'єктивні уявлення дослідників (девіантологів).

Приміром, на думку А. Коена (А. Cohen), девіантна поведінка – це поведінка, яка йде в розріз із інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями, що розділяються і визнаються законними всередині соціальної системи [23, с. 520–521]. Е. Goode вважає, що девіантність – це поведінка, яку деякі люди в суспільстві вважають образливою (неприйнятною) і яка викликає – або може викликати у випадку виявлення – несхвалення, покарання або ворожість стосовно суб'єктів такої поведінки [24, с. 17]. Девіантною називають поведінку, яка не відповідає нормам і ролям. Водночас деякі дослідники як точку відліку («норму») використовують очікування (експектації) відповідної поведінки, а інші – еталони, зразки поведінки [25, с. 3].

Дехто вважає, що девіантними можуть бути не лише дії, але й ідеї, погляди [9, с. 2]. Девіантну поведінку часто пов'язують із реакцією суспільства на неї і тоді визначають девіацію як «відхилення від групової норми, котре тягне за собою ізоляцію, лікування, позбавлення волі або інше покарання порушника» [26, с. 203].

З уваги на ці найзагальніші уявлення, можна сформулювати таке визначення: девіантна поведінка (*deviant behavior*) – це вчинок або дія людини (групи людей), що не відповідає офіційно встановленим або ж таким, що фактично сформувалися в цьому суспільстві (культурі, субкультурі, групі), нормам і очікуванням. Водночас під «офіційно встановленими» зазвичай розуміють формальні, правові норми, а під фактично сформованими – існуючі норми моралі, звичаї, традиції.

Спершу у наукових дослідженнях доводилося вказувати (або з'ясовувати з контексту), в якому розумінні вживається вислів «девіантна поведінка» – як характеристика індивідуального поведінкового акту або ж як соціальний феномен. Для визначення останнього розпочали застосовувати терміни «девіація» («відхилення»), «девіантність» або ж «соціальна девіація» («соціальне відхилення»). Як складне соціальне явище девіації визначаються «такі порушення соціальних норм, які характеризуються відповідною масовістю, стійкістю та поширеністю при подібних соціальних умовах» [27, с. 95]. В англійській мові, котрою видано більшість праць із цієї тематики, для характеристики відповідного соціального явища, властивості суспільства породжувати «відхилення» зазвичай вживається слово *deviance* – девіантність (відхилення).

Наведемо декілька визначень девіантності (*deviance*): «відмінність від норм або від допустимих, прийнятних стандартів

суспільства», «певна поведінка або фізичний прояв, який викликає осуд і засуджується суспільством, оскільки відхиляється від норм і очікувань соціальної групи» [28].

В «Енциклопедії кримінології і девіантної поведінки» (2001) вирізено три основні підходи до визначення девіантності:

– девіантність як поведінка, що порушує норми (R. Akers, M. Clinard, R. Meier, A. Liska, A. Thio);

– девіантність як «реагуюча конструкція» (D. Black, H. Becker, K. Erickson, E. Goode);

– девіантність як порушення прав людини (H. Schwendinger, J. Schwendinger) [29, с. 88–92].

Якщо перший і третій із цих підходів не потребують коментарів, то другий необхідно розглянути детальніше.

Із другої половини ХХ ст. у соціології формується «конструктивістський» підхід стосовно багатьох соціальних реалій [30]. Як з'ясувалося, значна кількість соціальних інститутів і феноменів («фактів») не так існують об'єктивно, *per se, sui generis*, як штучно «сконструйовані». Такі поняття, як «злочинність», «організована злочинність», «наркоманія», «корупція», «тероризм», «проституція» та багато інших аналогічних виявів – соціальні «конструкти» [31, с. 30–33].

Об'єктивний погляд на соціальні реалії як конструкції не випадковий і має глибинні філософські та методологічні основи. В епістемологічних дискусіях «на сьогодні визначилися тенденції щодо розвитку конструктивістських концепцій, які відмовляються від ідеалістичного або трансцендентального (і в цьому розумінні суб'єктивного) обґрунтування. Натомість вони передбачають наявність цілком реальних систем, які орієнтуються і повинні орієнтуватися в спостереженні на власні конструкції, оскільки не мають власного доступу до довілля, зовнішнього середовища (Umwelt)» [32, с. 2].

На нашу думку, погляд на девіантність та її різноманітні прояви як відповідні конструкти, сформовані в процесі реагування суспільства на небажані види поведінки, переважає в сучасній соціології девіантності і є доволі продуктивним.

Процес конструювання девіацій (за допомогою політичних рішень, статистики, засобів масової інформації тощо) детально описаний у багатьох працях [33].

Ролі ЗМІ в процесі конструювання девіацій присвячений розділ «Медіа і конструкція злочинів і девіантності» в збірнику статей «Соціологія злочинності і девіантності» [34].

На думку відомих німецьких кримінологів Н. Hess і S. Scheerer, злочинність – не онтологічне явище, а мислительна конструкція, що має історичний і змінний характер. Злочинність майже повністю конструюється контролюючими інститутами, котрі встановлюють норми і надають учинкам відповідного значення. Злочинність – соціальний і мовний конструкт [35]. Як відбувається конструювання одного із сучасних різновидів злочинності – «злочинності ненависті» («Hate Crimes»), тобто злочинних посягань проти «невеликих» меншин (афро-, іспано-, арабо- та азіатоамериканців, євреїв, гомосексуалістів, лесбіянок тощо), досліджено у книзі американських кримінологів [36].

У цьому конструюванні («Hate Crime» is a social construct») беруть участь представники ЗМІ та політики, вчені та ФБР. Процес конструювання «корупції» розкритий у дисертаційній роботі І. Кузнецова [37].

Саме тому прихильники трактування девіантності як «реагуючої конструкції» зауважують на тому, що суспільство і право, вважаючи за необхідне реагувати на ті чи інші соціально значущі поведінкові форми, конструюють вид наступного «цапа відбувайла» – «мафія», «наркоманія», «гомосексуалізм», «корупція», «тероризм» тощо. Безумовно, за цими «етикетками» приховані деякі об'єктивні реалії, форми людської життєдіяльності та їх носії, суб'єкти дій [38, с. 292–306]. Але суспільна або державна оцінка цих проявів девіантності, саме віднесення відповідних форм до девіантних – результат свідомої роботи владних, ідеологічних інститутів, що формують суспільну свідомість. Надзвичайно важливу роль у такій «конструкторській» діяльності виконує політичний режим [39, с. 39–65].

Суспільний розвиток нині характеризується активними реформами в усіх сферах життєдіяльності людини, формуванням нових стосунків у суспільстві, що, своєю чергою, зумовило руйнацію традиційних психологічних установок особистості, соціальної групи, їх соціальної ролі, змушує людину опинитися у ситуації самостійних пошуків нових шляхів задоволення своїх життєвих потреб. Відсутність можливостей для самореалізації зумовлює в особистості внутрішній дискомфорт, негативну реакцію на соціальні зміни, незадоволеність собою і навколишнім середовищем, що доволі часто є одним із чинників девіантності, існування якої вимагає невідкладного не лише соціологічного і психологічного, але насамперед філософсько-правового осмислення.

Проблематика досліджень філософами девіантної поведінки багатоаспектна і різноманітна. Її вивчення безпосередньо пов'язано

з історично зумовленим процесом виникнення, зміни, деградації, відмирання соціальної норми як базового елемента культури і є одним із способів збагачення глибинного характеру людської присутності в світі.

Відхилення в поведінці можна вважати перманентним переходом певних дій зі сфери анормативного в нормативне і навпаки. В основі вільного вибору того або іншого способу поведінки – специфічно людська здатність якісно оцінювати всі явища і відносини за допомогою абстрактної дихотомії «позитивне – негативне».

Відтак можемо зробити такий висновок, з огляду на проаналізовані й висловлені позиції у контексті вивчення філософії девіантної поведінки.

Девіантна поведінка – об’єкт особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, соціології, педагогіки, а також релігійних і громадських організацій, які відповідають за моральне здоров’я суспільства. Уся історія становлення філософсько-правової, етичної думки є спробою віднайти оптимальні шляхи розвитку суспільства, тобто звільнитися від антисоціальних порушень, які вельми часто є небезпекою для життя і добробуту людей, відхиленнями від загальноприйнятих цінностей і стандартів.

Девіантна поведінка спричинила створення держави, правоохоронних органів, спеціалізованих установ для виправлення та ізоляції людей, які становлять небезпеку для соціальної системи. У філософсько-правовій науці чи не усі мислителі порушували питання про причини відхилень окремими індивідами чи цілими соціальними групами від чинних моральних норм, цінностей, традицій.

Соціальні конструкти сучасності, вирішуючи завдання виправлення шкідливої для суспільства девіантної особистості, послуговуються надбаннями спеціальних дисциплін: юриспруденції, психології, соціології, філософії, педагогіки, медицини, психіатрії, антропології. Відповідно до своїх завдань, ці галузі науки вузькоспеціалізовано, різновекторно і, як правило, суперечливо тлумачать чинники, що спричиняють девіантну поведінку, з’ясовують вагомі ознаки девіантної особистості, мету та зміст виправного впливу на неї.

Водночас нині недостатньо розроблена філософсько-правова концепція виправлення асоціальної девіантної особистості, яка змогла б інтегрально визначити причини виникнення асоціальної поведінки, ознак девіантної особистості, мети, змісту та форм виправного впливу на неї. Це, своєю чергою, посилює актуальність філософсько-

правового дослідження девіантної поведінки, адже саме така загальнонаукова концепція повинна стати методологічною основою для сукупної практичної діяльності широкого спектру різних наукових напрямів у питаннях виправлення асоціальної девіантної особистості.

Вивчення цієї проблеми вкрай важливе для сучасного вітчизняного транзитивного суспільства, існуючі правові системи якого доводять слабку спроможність дієво впливати на девіантну особистість. Їх криза, зокрема, пояснюється тим, що вітчизняна наука тривалий час не повною мірою зважала на широкий спектр європейських філософсько-правових поглядів, які звужено тлумачилися у контексті панівної ідеології.

Висновки. З уваги на здійснений аналіз, можна стверджувати, що однією з найістотніших властивостей людської поведінки є те, що вона соціальна за суттю, формується і реалізується суспільством.

Поведінка відображає процес соціалізації людини, передбачаючи адаптацію до соціального середовища з огляду на індивідуальні особливості особи.

Аналіз і вітчизняних, і зарубіжних наукових джерел дозволяє зробити висновок про множинність теоретичних підходів до опису досліджуваного соціального об'єкта (у концептуальному полі біхевіоризму, феноменології чи структурно-функціонального аналізу), також тематичну різноманітність його проблемних опрацювань (причини девіантної поведінки, дезорганізація та девіантність, умови соціалізації як чинник девіації, генезис і кореляційні залежності між системою очікувань суспільства і поведінкою особи, девіантність творчої особистості, соціальна девіація, адаптація та соціальна норма, соціальні санкції та соціальний контроль тощо). Отже, філософема девіантної поведінки сягає за межі однієї науки і є територією вивчення наук, об'єктом яких є людина.

1. Купер Р. Россия, Запад и глобальная цивилизация / Р. Купер // Россия и Запад в новом тысячелетии: между глобализацией и внутренней политикой. – George C. Marshall European Center for Security Studies, 2002. – С. 30.

2. Моисеев Н. Н. Расставание с простотой / Никита Николаевич Моисеев. – М.: Аграф, 1998. – 474 с.

3. Лунева В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / Виктор Васильевич Лунева. – М., 1997. – С. 16, 45, 451.

4. Аснер П. Насилие и мир: от атомной бомбы до этнической чистки / П. Аснер. – СПб., 1999. – 352 с.; Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – М., 1999. – 631 с.
5. Социальный контроль над девиантностью в современной России / под ред. Я. Гишинского. – СПб., 1998. – С. 37–40.
6. Kressel N. Mass Hate. The Global Rise of Genocide and Terror / N. Kressel // Plenum Press, 1996. – P. 252–253.
7. Моисеев Н. Н. Расставание с простотой / Никита Николаевич Моисеев. – М.: Аграф, 1998. – 474 с.
8. Интервью с профессором Н. Луманом // Проблемы теоретической социологии / под ред. А. О. Бороноева. – СПб., 1994. – С. 246.
9. Higgins P. Understanding Deviance / P. Higgins, R. Butler. – McGraw-Hill Book Company, 1982. – P. 8.
10. Sumner C. The Sociology of Deviance. An Obituary / C. Sumner. – Buckingham: Open University Press, 1994. – P. 3.
11. Luhmann N. Beobachtungen der Moderne / N. Luhmann. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992. – P. 12.
12. Монсон П. Лодка на аллеях парка. Введение в социологию / пер. П. Монсон. – М., 1995. – С. 63.
13. Бауман З. Мыслить социологически / Зигмунт Бауман. – М., 1996. – С. 193.
14. Бурдые П. За рационалистический историзм / П. Бурдые // Социологос постмодернизма. – М., 1996. – С. 15.
15. Sumner C. Ibid.
16. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
17. Социальные отклонения: Введение в общую теорию / В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсесянц. – М.: Юридическая литература, 1984. – 320 с.
18. Гишинский Я. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения: учебное пособие / Я. Гишинский, В. Афанасьев. – СПб., 1993. – 256 с.
19. Цит. за: Холтон Дж. Тематический анализ науки / Дж. Холтон. – М., 1981. – С. 195.
20. Цит. за: Импакт. Наука и общество. – 1986. – № 1. – С. 55.
21. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения / Матти Лайне; пер. с финского Э. Скарп. – Хельсинки, 1994. – 173 с.
22. Downes D. Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking / D. Downes, P. Rock; [Third edition]. – Oxford University Press, 1998. – P. VII, 1.
23. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / А. Коэн // Социология сегодня. – М., 1965. – С. 520–521.
24. Goode E. Deviant Behavior / E. Goode; Second Edition. – New Jersey: Englewood Cliffs, 1984. – P. 17.

25. Palmer S. *Deviant Behavior: Patterns, Source and Control* / S. Palmer, J. Humphery. – NY-L., 1990. – P. 3.
26. Смелзер Н. Социология / Нейл Смелзер. – М., 1994. – С. 203.
27. Социальные отклонения: Введение в общую теорию / В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсесянц. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 95.
28. McCaghy Ch. *Deviant Behavior: Crime, Conflict, and Interest Groups* / Ch. McCaghy, T. Carpon; Third edition. – Macmillan College Publishing Company, Inc., 1994. – P. 2.; McCaghy Ch. *Deviant Behavior: Crime, Conflict, and Interest Groups* / Ch. McCaghy, T. Carpon, J. Jamicson; Fifth Edition. – Allyn and Bacon, 2000. – P. 4.
29. Bryant C. (Editor-in-Chief) *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior* / C. Bryant. – Brunner-Routledge, 2001. – Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. – P. 88–92.
30. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995. – 322; Ясавеев И. Г. Конструирование социальных проблем средствами массовой коммуникации / Искэндэр Габдрахманович Ясавеев. – Казань, 2004. – 199 с.
31. Гишинский Я. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Яков Гишинский. – СПб., 2002. – С. 30–33.
32. Luhmann N. *Die Wissenschaft die Gesellschaft* / N. Luhmann. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1996. – S. 2.
33. Curra J. *The Relativity of Deviance* / J. Curra // SAGE Publications, Inc., 2000; Goode E. *Moral Panics: the Social construction of Deviance* / E. Goode, N. Ben-Yehuda // Blackwell Publishers, 1994; Petrovec D. *Violence in the Media* / D. Petrovec. – Ljubljana: Mirovni Institut, 2003; Pfuhl E. *The Deviance Process* / E. Pfuhl, S. Henry; Third Edition. – N-Y: Aldine de Gruyter, 1993.
34. Caffrey S. *The Sociology of Crime and Deviance: Selected Issues* / Susan Caffrey, Gary Mundy. – Dartford: Greenwich University Press, 1995. – XIII, 503 p.
35. Hess H. Was ist Kriminalität? / H. Hess, S. Scheerer // *Kriminologische Journal*. – 1997. – Heft 2. – S. 83–155.
36. Jacobs J. *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics* / J. Jacobs, K. Potter // Oxford University Press, 1998; Hall N. *Hate Crime* / N. Hall // Willan Publishing, 2005.
37. Кузнецов И. Е. Коррупция в системе государственного управления: социологическое исследование: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. соц. наук / Игорь Евгеньевич Кузнецов. – СПб., 2000. – 22 с.
38. Оукс Г. Прямой разговор об эксцентричной теории / Г. Оукс // *Теория и общество: фундаментальные проблемы*. – М., 1999. – С. 292–306.
39. Гишинский Я. Девиантность, социальный контроль и поли тический режим / Яков Гишинский // *Политический режим и преступность*. – СПб., 2001. – С. 39–65.

Гарасымив Т. З. Проблема девиантного поведения у современных общественных реалиях

Комплексно проанализирована проблема философии девиантного поведения в современных общественных реалиях, рассмотрено человека как феномен права, прослежены причины и факторы девиантного правосознания и поведения.

Акцентировано на философии девиантного поведения, учитывая условия настоящего. Кроме этого, осуществлено проекцию на связь философских идей с практическим настоящим.

Ключевые слова: девиантное поведение, общество, личность, общественные реалии, девиация, преступность, философия, общественный фактор.

Garasymiv T. Z. The problem of deviant behaviour in modern social realities

The article analyzes the issue of philosophy of deviant behaviour in modern social conditions comprehensively. It considers man as a phenomenon of law, and traces the causes and factors of deviant legal consciousness and behaviour. Some philosophical and legal aspects of the individual deviance are studied on the basis of philosophy of Western thinkers. The features of deviance in our country are outlined, and the development of the modern deviance theory in social realities is exposed.

The attention is also paid to philosophy of deviant behaviour in present conditions. In addition the projection of philosophical ideas on practical today has been done.

Also, there is analysis carried out to prove that one of the essential properties of human behaviour is that it is social in nature, formed and implemented by society. Behaviour reflects the process of human socialization providing adaptation to the social environment and considering the individual characteristics of a person.

Based on the analysis of domestic and foreign scientific sources it is pointed out the problem of plurality of theoretical approaches to description of the studied social object (in the conceptual field of behaviorism, phenomenology or structural-functional analysis) and thematic diversity of its problems (causes of deviant behaviour, disorganization and deviance, socialization conditions as a factor of deviance, genesis and correlation between the system of social expectations and behaviour of the person, deviance of a creative person, social deviance, adaptation and social norms, social sanctions and social control, etc.)

It is proved that philosophy of deviant behaviour goes beyond a single area of science, it is a theory of studying of sciences, the object of which is the man.

Key words: deviant behaviour, society, identity, social realities, deviance, crime, philosophy, social factor.

Стаття надійшла 23 жовтня 2015 р.